

ІННОВАЦІЙНІ СЛОВОТВІРНІ ПРОЦЕСИ В ПОХІДНИХ АД'ЄКТИВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті з'ясовано особливості деривації нових прикметників сучасної української мови. Установлено найбільш продуктивні способи й засоби творення ад'єктивів-неологізмів. Простежено закономірності поєднання різних типів твірних основ із відповідними словотвірними засобами. Розглянуто явище подвійної мотивації, властиве для частини інноваційних прикметників.

Ключові слова: неологізм, прикметник, конфіскація, суфіксація, префіксація, складання основ, деривація.

В статье определены особенности деривации новых прилагательных современного украинского языка. Установлены наиболее продуктивные способы и средства образования адъективов-неологизмов. Исследованы закономерности сочетаемости разных типов производных основ с соответствующими словообразовательными средствами. Рассмотрено явление двойной мотивации, свойственное части инновационных прилагательных.

Ключевые слова: неологизм, прилагательное, конфиксация, суффиксация, префиксация, сложение основ, деривация.

Derivational peculiarities of new adjectives in modern Ukrainian language have been defined in the article. The most productive methods and means of adjective-neologisms formation have been determined. The regularities of combining different types of derivatives with appropriate means of word formation have been researched. The phenomenon of double motivation proper to the part of innovative adjectives has been examined.

Key words: neologism, adjective, confixation, suffixation, prefixation, composition, derivation.

Мова будь-якого народу, як і його життя, постійно змінюється. Під комплексним впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників словниковий склад української мови безперервно поповнюється, оновлює власні ресурси, постійно пристосовуючись до комунікативних потреб соціуму. Процеси оновлення словникового складу української мови, зокрема вивчення словотвірних, граматичних та семантичних особливостей новотворів, а також запозичень, різновидів їхньої адаптації до граматичної системи української мови, змін у складі певних граматичних категорій, цікавлять таких мовознавців, як Д. Баранник, Є. Карпіловську, Ж. Колоїз, Т. Коць, С. Лук'яненка, Д. Мазурик, Л. Мацько, А. Нелюбу, О. Стишова, Л. Струганець, О. Тараненка та ін. Увага науковців до семантичного оновлення мови детермінується вже самою її суттю, адже відомо, що мова існує для того, щоб задовольнити людську потребу в спілкуванні. Останнє здійснюється насамперед за допомогою слів, які несуть інформацію, тобто мають значення [7, с. 6].

Здебільшого інноваційні процеси досліджено на матеріалі іменників, похідні ж ад'єктиви-

неологізми, які постали внаслідок семантичної або морфологічної деривації, не були предметом окремого вивчення, що визначає актуальність нашої роботи.

Метою статті є виявлення та з'ясування особливостей деривації нових прикметників і встановлення найбільш продуктивних способів і засобів їхнього творення.

Будь-яка мова відображає дійсність, яка постійно перебуває у русі. Саме цей тісний зв'язок і демонструють зовнішні чинники, які впливають на розвиток мови. Нові слова, що з'являються внаслідок дії цих факторів мовного розвитку, називають різноманітні нові реалії, пов'язані зі змінами в політичному устрої країни, економічними перетвореннями, соціальними умовами та ін.

Крім зовнішніх чинників, які здебільшого є визначальними, внутрішні також спричиняють появу нових слів. В останні роки, за термінологією А. Нелюби, С. Єсперсена, активно виявляє себе закон мовної економії, тобто мовець добирає у певній ситуації для досягнення своєї мети найраціональніші, на його думку, мовні засоби. Цей процес спричиняє появу великої кількості

запозичень, різноманітних скорочень та абревіатур, які замінюють довгі та незручні для вимови словосполучення. Крім цього, існує постійна потреба мови в номінуванні нових реалій суспільного життя народу, що також є внутрішнім чинником, який спонукає до створення нових слів. Серед частин мови прикметники посідають друге місце (після іменників) за своїм неологічним потенціалом.

Прикметник – це такий лексико-граматичний розряд слів, що виражає ознаку предмета безпосередньо або через його відношення до чогось. Дослідники звертають увагу на той факт, що категоріальне значення прикметника української мови полягає у вираженні ознаки без участі таких граматичних категорій, як час і вид, оскільки слова цього лексико-граматичного розряду позначають статичну ознаку, позбавлену процесуально-часових характеристик [2; 3]. Завжди вживаючись із іменниками, ад'єктиви узгоджуються з ними, тобто мають форми роду (в однині), відмінка і числа співвідносних іменників. Це, безперечно, свідчить про те, що значення кожного прикметника розкривається через його зв'язок з іменником, а іноді навіть у контексті.

Предмет може мати різні ознаки, наслідком чого є розширення поняття ознаки, яке передає прикметник, і залучення найрізноманітніших значень: кольору, розміру, смаку, матеріалу, відношення до простору, часу, належності і т. ін.

Із поділом прикметників на якісні і відносні безпосередньо пов'язані особливості словотворення ад'єктивів. Здебільшого похідними одиницями є відносні прикметники, похідні якісні одиниці трапляються не так часто. На думку багатьох українських мовознавців, до найважливіших особливостей структури якісних прикметників належить розвинена система суфіксальних формантів, за допомогою яких утворюються похідні ад'єктиви як із нейтральним, так і з загальним значенням суб'єктивно-експресивної оцінки, міри або ступеня інтенсивності вияву ознаки [12, с. 120].

Поповнення класу прикметників відбувається внаслідок утворення нових слів від іменникових, прикметникових, дієслівних, прислівникових основ із залученням таких способів, як суфіксація, префіксація та складання основ. Здебільшого нові суфіксальні ад'єктиви постають унаслідок взаємодії власне українських формантів як із українськими, так і з запозиченими субстантивними основами.

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу виділити такі словотвірні типи нових прикметників: із суфіксом *-н-* та його похідними (*-ичн-/-ічн-, -альн-, -арн-/-ярн-, -ивн-, -альн-, -уальн-, -іальн-*). Твірною основою для прикметників із формантом *-н-* слугують як абстрактні, так і конкретні іменники, чому сприяють широкі морфологічні умови сполучуваності цього суфікса [3, с. 145]. Значною є група ад'єктивів із суфіксом *-н-* зі значенням відносної ознаки, мотивувальною основою для яких виступають іншомовні іменники (напр.:

анімаційний ← *анімація*, *геополітичний* ← *геополітика*, *дефляційний* ← *дефляція*, *дивідендний* ← *дивіденди*, *ексклюзивний* ← *ексклюзив*, *бартерний* ← *бартер*, *інноваційний* ← *інновація*, *менеджментний* ← *менеджмент*, *дискетний* ← *дискета*, *дисплейний* ← *дисплей*, *ваучерний* ← *ваучер*, *моніторний* ← *монітор*, *партократичний* ← *партократія*, *концептуальний* ← *концепт*, *екстримний* ← *екстрим*, *антибіотичний* ← *антибіотик*).

Крім суфікса *-н-*, активність виявляє і формант *-ов-(-ев-)*: *байтовий*, *бізнесовий*, *відеокліповий*, *демпінговий*, *джазфанковий*, *джинсовий*, *драйвовий*, *іміджевий*, *інофірмовий*, *кітчевий*, *кліповий*, *лізинговий*, *маркетинговий*, *пейджинговий*, *попсовий*, *процесинговий*, *рейтинговий*, *трастовий*, *файловий*, *факсовий*. Зауважимо, що більшість неологізмів, утворених за допомогою цього форманта, також є похідними від запозичених субстантивів. Активне творення прикметників від запозичених твірних основ за допомогою продуктивних словотворчих засобів є закономірним явищем. Ця тенденція зберігається під час появи нових слів, тому що, як тільки запозичена лексема починає пристосовуватися до лексико-граматичної системи української мови, вона вступає в словотвірні стосунки з іншими словами, породжуючи похідні одиниці. Насамперед це прикметники, бо здебільшого саме субстантивна твірна база визначає ад'єктивну семантику.

Велика кількість прикметників утворюється за допомогою форманта *-ськ-* від іменників на позначення власних назв (*ангельський* ← *Ангела* (Ангела Меркель), *верховнорадівський* ← *Верховна Рада*, *вітренківський* ← *Вітренко*, *ківаловський* ← *Ківалов*). Більшість таких інноваційних одиниць має емоційно-експресивне забарвлення. За допомогою названого суфікса утворюються також ад'єктиви-неологізми від іменників на позначення професій (*аудиторський* ← *аудитор*, *дистрибуторський* ← *дистрибутор*, *брокерський* ← *брокер*, *букмекерський* ← *букмекер*, *продюсерський* ← *продюсер*, *ріелтерський* ← *ріелтер*); соціальних і політичних груп, партій (*Аупівський* ← *АУП* (Асоціація українських письменників), *лобістський* ← *лобіст*, *монетаристський* ← *монетарист*, *нудистський* ← *нудист*, *тінейджерський* ← *тінейджер*, *альтерглобалістський* ← *альтерглобаліст*, *есдеківський* ← *есдек* (СДК), *есендівський* ← *есенде* (СНД)).

Зазначимо, що прикметники цієї групи можуть мати подвійну словотвірну мотивацію: вони одночасно мотивуються іменником зі значенням особи та співвідносним іменником, що називає властивість, сферу діяльності, суспільну та ідеологічну течію. Твірною базою для прикметників із цим формантом слугують як українські, так і запозичені основи.

Суфіксальний спосіб словотворення прикметників у сучасній українській мові має високий ступінь продуктивності. Найбільш плідним є взаємодія ад'єктивних суфіксів із класом іменників. Творення прикметників від основ інших частин

мови, зокрема дієслів, числівників, менш продуктивне явище (*дебілізований* ← *дебілізувати*, *діркований* ← *діркувати*, *дерозумований* ← *дерозумувати*, *депсихологізований* ← *депсихологізувати*, *детабуїований* ← *детабуювати*, *ЄЄПнутий* ← *ЄЄПнути*, *загрильований* ← *загрилювати*, *непродавабельний* ← *не продавати*, *зомбувальний* ← *зомбувати*, *деуспільнений* ← *деуспільнити*). Переважно прикметники (діеприкметники) становлять оказіональні одиниці, оскільки утворюються з порушенням дериваційних норм або від оказіональних дієслівних основ. Ад'єктиви *банальнуватий*, *штучнуватий*, *лохуватий*, що мають значення недостатнього вияву ознаки, також утворено з порушенням словотвірних норм від прикметникових (*банальний*, *штучний*) та іменникових (*лох*) основ і характеризуються емоційно-експресивним значенням.

Префіксальний спосіб словотворення властивий для невеликої групи прикметників-неологізмів. Цей спосіб, на думку О. Земської, є найпростішим і найлегшим способом творення нових слів [4]. Найхарактерніша особливість префіксації – це той факт, що похідні слова належать до тієї ж частини мови, що і твірні; вони також зберігають усі морфологічні ознаки твірних слів. Семантика префіксальних новотворів характеризується тим, що лексичне значення твірного слова здебільшого зберігається у похідному, префікс лише уточнює й модифікує значення деривата.

Завдяки семантичній своєрідності префікси здебільшого поєднуються з дієсловами, рідше з прикметниками та іменниками. Виділяємо такі типи префіксальних прикметникових дериватів: **анти-** (*антиелітний*, *антиінтелектуальний*, *антиносталягійний*, *антиукраїнський*, *антимонопольний*, *антиконституційний*), **ультра-** (*ультраактуальний*, *ультрабезпечний*, *ультраінформаційний*, *ультрасяючий*), **супер-** (*супергероїчний*, *супервіковий*, *супервідповідальний*, *супермодний*, *суперсучасний*, *супербагатий*), **квазі-** (*квазідокументальний*, *квазіінформаційний*, *квазілегітимний*, *квазінезалежний*, *квазіпатріотичний*, *квазірелігійний*), **пост-** (*постбілійцівський*, *постбілоблактиний*, *поствиборчий*, *посткомуністичний*, *постнульовий*), **екс-** (*екс-британський*, *екс-кийівський*, *екс-лівійський*, *екс-майданівський*, *екс-помаранчевий*), **нео-** (*неоімперський*, *небагато-векторний*, *неоконцептуальний*, *неоформатний*), **поза-** (*позасовковий*, *позаекранний*, *позамузейний*), **псевдо-** (*псевдозаспокійливий*, *псевдоальтернативний*, *псевдоправославний*), **до-** (*допостіраківський*, *допостсовковий*), **мега-** (*мегадосвідчений*, *мегапопулярний*), **гіпер-** (*гіперпопулістський*, *гіперпрустиянський*, *гіперхолодний*). Зауважимо, що більшість префіксальних формантів є запозиченими.

Фіксуємо й одиниці, творення яких відбувається за допомогою власне українських препозиційних елементів, хоча їх значно менше: **без-** (*безмажорний*, *без'ядерний*, *безмандатний*, *безментальний*), **не-** (*неемісійний*, *неавторитетний*, *неестоніомовний*),

небез- (*небезполум'яний*), **недо-** (*недоукраїнський*), **під-** (*підрадянський*, *підтоталітарний*, *підешелонний*, *під'європеїзований*), **про-** (*продонецький*, *прополітреформаторський*).

Уважаємо, що для частини наведених похідних також є властивою подвійна мотивація (*безмандатний* ← *мандат* і *мандатний*, *безмажорний* ← *мажор* і *мажорний*). Похідні з префіксом **без-** на зразок *безнебий*, *безталійний* утворені, на нашу думку, префіксально-суфіксальним способом із додаванням конфіксів **без-...-Ø**, **без-...-н-**, хоча дехто з дослідників вважає їх суфіксальними дериватами [11].

Префіксально-суфіксальне словотворення є більш продуктивним способом порівняно з останнім. Більшість прикметників-неологізмів утворено від іменників з прийменниками за допомогою таких конфіксів: **анти-...-н-** (*антикорупційний*, *антитарифний*), **анти-...-ов-** (*антидемпінговий*, *антисніговий*), **анти-...-ськ-** (*антихакерський*), **анти-...-івськ-** (*антикультівський*, *антирухівський*, *антияценюківський*), **без-...-н-** (*бездотаційний*, *беззуклідний*), **до-...-істськ-** (*догекаченістський*), **до-...-івськ-** (*дограбовичівський*), **між-...-н-** (*міждержавний*, *міжконфесійний*), **між-...-івськ-** (*міжбанківський*), **напів-...-Ø** (*напівлатий*), **перед-...-н-** (*передгривневий*, *передармагедонний*), **під-...-н-** (*підакцизний*), **поза-...-н(-ичн-)** (*позакультурний*, *позаконституційний*, *позаісторичний*), **поза-...-ов-** (*позаблоковий*), **пост-...-ськ-** (*постчорнобильський*, *посткомсомольський*, *постзаробітчанський*), **пост-...-ов-** (*поствідлиговий*, *пострайковий*), **пост-...-н-** (*постмайданний*, *постгеоцидний*), **проти-...-ев-** (*протизайцевий*).

Зауважимо, що всі названі вище конфіксальні прикметникові деривати мотивуються іменниковими або прикметниковими твірними основами.

Основоскладання – найменш продуктивний спосіб утворення інноваційних прикметників в українській мові. Серед складних прикметників-неологізмів виділяємо дві групи дериватів: прикметники, які постали на основі чистого складання основ і у поєднанні з суфіксами. Прикладами композитів, утворених способом чистого складання, є такі: *комерційно-активний*, *самостійно-державницький*, *табірно-репресивний*. Особливістю цих неологізмів є збереження прикметникових суфіксів у складі обох основ.

Твірними основами для деривації складно-суфіксальних прикметників здебільшого є іменникові та дієслівні основи (напр.: *миротворчий*, *сльозогінний*, *державорозбудовчий*, *державотворчий*, *добробажаний*, *теплотзберігаючий*, *природозахисний*, *українотворчий*). Постпозиційними здебільшого виступають матеріально виражені, а також нульові форманти. Меншу кількість фіксуємо композитів, які постали на основі прикметникових та іменникових твірних баз (*минулостолітній*, *дрібнодухий*, *високопосадовий*, *відповідноградусний*, *високопосаджений*, *новоімперський*, *чорнохлібий*, *чорнопарівський*,

староколгоспний, пружнокровний, цілосвітний, цілогоріховий). Незначну кількість становлять складні ад'єктиви, мотивувальними основами для яких є прислівники й іменники (*багатооспіваний, багатоканальний, багатопартійний, багатонектарний, малоурбанізований, хатокрайній*). Трапляються випадки творення нових ад'єктивів унаслідок поєднання числівникових та іменникових основ (*п'ятизірковий, двозв'язний, чотирикрилий, одномандатний, десятифільмовий*).

Отже, найбільш продуктивним способом творення прикметників-неологізмів є суфіксація. Мотивувальною основою при цьому найчастіше виступають іменники. Префіксальний спосіб деривації переважно властивий для прикметників, утворених від запозичених субстантивів, причому здебільшого використовуються й запозичені форманти. Активно також виявляє себе й конфіксальний спосіб творення. Поодинокими є випадки творення прикметників-комполітів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беликова С. Г. Новые прилагательные, образованные способом чистого сложения с сочинительным отношением мотивирующих слов (85-89 гг.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / С. Г. Беликова. – Л., 1990. – 21 с.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підручник] / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 334 с.
3. Грищенко А. П. Суфіксальний словотвір прикметників в українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови / А. П. Грищенко ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 119–170.
4. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М., 1973. – 304 с.
5. Котелова Н. З. Проект словаря новых слов русского языка / Н. З. Котелова. – Л. : Наука, 1982. – 86 с.
6. Коць Т. А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. А. Коць. – К., 1997. – 16 с.
7. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів : Вид-во при Львівському університеті, 1980. – 184 с.
8. Лук'яненко С. С. Суфіксальні інновації в українському соціально-політичному назовництві / С. С. Лук'яненко // Вісник Запорізького у-ту : Філол. науки. – 2006. – № 2. – С. 155–162.
9. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 21 с.
10. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
11. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / Анатолій Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 276 с.
12. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1979. – 407 с.
13. Словотворчість незалежної України. 1991-2011 : Словник / Укл. А. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.

© Новікова Є. Б., 2013

Дата надходження статті до редколегії 08.04.2013 р.

НОВІКОВА Євгенія Борисівна – аспірант кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Коло наукових інтересів: неологія, неологізми-прикметники, порівняльне мовознавство, іноземні мови.